

Czarniecki, Stanisław / Martini, Zofia

Materiały redakcyjne Atlasu Geologicznego w Galicji

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 12/1, 99-110

1967

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Stanisław Czarniecki, Zofia Martini

MATERIAŁY REDAKCYJNE ATLASU GEOLOGICZNEGO GALICJI

Obserwując dzisiejszy bujny rozwój kartografii geologicznej, niewiele uświadamia sobie, iż pierwsze próby przedstawienia budowy geologicznej jakiegoś terenu na mapie pochodzą dopiero z połowy XVIII w. Jeszcze mniej powszechnie wiadomo, iż pośród najwcześniejszych map geologicznych znajduje się mapa Polski, a do systematycznych, planowych badań geologicznych przystąpiono w naszym kraju jako jednym z pierwszych w Europie, co w konsekwencji pozwoliło na wykonanie już w początkach XX w. niemal pełnego zdjęcia geologicznego jednej z rozbiorowych części Polski — Galicji.

Za pierwsze mapy geologiczne uważa się: opublikowaną w 1743 r. mapę hrabstwa Kent, opracowaną przez Ch. Packego¹, oraz mapę mineralogiczną północnej Francji i południowej Anglii, sporządzoną przez J. E. Guettarda w 1746 r.² W 1764 r., na podstawie materiałów zebranych w czasie pobytu w Polsce w latach 1760—1762, opublikował Guettard rozprawkę o geologii Polski, do której dołączył mapę mineralogiczną³, również jedną z najdawniejszych tego typu map w Europie.

Opublikowanie mapy Guettarda rozpoczyna dzieje rozwoju kartografii geologicznej Polski. Etapy tego rozwoju — przed odzyskaniem niepodległości i utworzeniem w 1919 r. Państwowego Instytutu Geologicznego — wyznaczają: mapa St. Staszica dołączona do *Ziemiorodztwa Karpatów* (1815), *Atlas Geognostyczny* J. B. Puscha (1836) oraz *Atlas Geologiczny Galicji* wydany przez krakowską Akademię Umiejętności w latach 1885—1913.

¹ Christopher Packe (1686—1749), lekarz praktykujący od 1726 r. w Canterbury. W 1743 r. ukazała się jego praca *Convallum Descriptio, an Explanation of a New Philosophical-Chorographical Chart of East Kent*. Mapa opublikowana wraz z tą pracą została przygotowana w latach 1726—1736. Por.: E. Greenly, H. Williams, *Methods in Geological Surveying*. London 1930, s. 87.

² Jean Etienne Guettard (1715—1786), wybitny przyrodnik i mineralog francuski, od 1734 r. członek Francuskiej Akademii Nauk. Odbił liczne podróże naukowe, zwiedził również Polskę w latach 1760—1762. Ogłosił wiele map mineralogicznych różnych obszarów europejskich i pozaeuropejskich. Był inicjatorem i w dużej części autorem atlasu mineralogicznego Francji, do którego przygotował 29 arkuszy map. Pierwsze 2 mapy wykonane przez Guettarda zostały ogłoszone wraz z jego rozprawą *Mémoire et carte minéralogique sur la nature et la situation des terrains qui traversent la France et l'Angleterre* w „Mémoires de l'Académie Royale des Sciences”, t. 46 za 1746 r. wydrukowany w 1751 r. (K. Zittel w swojej *Geschichte der Geologie und Paläontologie*. München 1899, s. 74, omyłkowo podaje datę druku tego tomu na 1755 r.). Są to mapy północnej Francji i południowej części Anglii oraz całej północnej Europy.

³ J. E. Guettard, *Sur la nature du terrain de la Pologne et des minéraux qu'il renferme*. Z mapą: *Carte minéralogique de la Pologne*. „Mémoires de l'Académie [...]”, 1764 (1762), t. 62. Warto dodać, że w tymże tomie Guettard ogłosił również komunikat: *Sur les mines de sel de Wieliczka en Pologne*.

W przeciwieństwie do innych dziedzin kartografii polskiej, którymi zajmowało się wielu badaczy i które mają bogatą literaturę, dzieje początków rozwoju kartografii geologicznej są niemal zupełnie nieznanne. Prace, prowadzone w tej dziedzinie już po utworzeniu Państwowego Instytutu Geologicznego, zostały szerzej przedstawione w rozprawie M. Tyskiej⁴; w odniesieniu natomiast do kartografii w okresie rozbiorowym, poza wzmiankami w ogólnych opracowaniach, które dotyczą rozwoju geologii, ogłoszono zaledwie kilka artykułów omawiających poszczególne mapy⁵.

Nie ma żadnej publikacji syntetycznej, a nawet brak pełniejszego bibliograficznego zestawienia dorobku polskiego na tym polu. Jak dalece fragmentaryczny jest ów obraz, niech świadczy fakt, iż w najobszerniejszej spośród istniejących, bibliografii geologicznej opracowanej dla pięćdziesięciolecia 1900—1950 przez R. Fleszarową⁶, w odniesieniu do lat 1900—1919 wymieniono zaledwie 2 mapy wykonane przez geologów polskich z terenów leżących poza granicami Polski historycznej. W rzeczywistości w powyższym okresie polscy geolodzy opublikowali ok. 20 takich map i przekrojów.

Przedstawiony powyżej stan badań spowodował podjęcie, w ramach Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN, prac inwentaryzacyjnych w zakresie polskiej kartografii geologicznej przed 1919 r. Już wstępne zestawienia wykazały, że przed 1919 r. geolodzy polscy wykonali i w większości opublikowali ok. 1000 map i przekrojów geologicznych, w tym ok. 100 map i przekrojów z terenów leżących poza granicami Polski historycznej, z różnych krajów Europy oraz Azji, Afryki, Ameryki i Australii.

W podjętych poszukiwaniach zwrócono przede wszystkim uwagę na wszelkie materiały źródłowe mogące posłużyć wyjaśnieniu i ustaleniu przebiegu prac nad poszczególnymi mapami czy też atlasami.

Od razu na pierwszym etapie poszukiwań stwierdzono, iż w zbiorze map Pracowni Geologiczno-Stratygraficznej PAN w Krakowie znajduje się znaczna liczba map rękopiśmiennych oraz odbitek korektowych poszczególnych arkuszy *Atlasu Geologicznego Galicji* — najpoważniejszego osiągnięcia polskiej kartografii geologicznej w okresie rozbiorów. Po uporządkowaniu map i odbitek okazało się, iż stanowią one niezwykle cenny zespół materiałów redakcyjnych tego ogromnego przedsięwzięcia naukowego i wydawniczego.

W skład odnalezionego zbioru, liczącego łącznie 335 arkuszy, wchodzi:

- 1) odbitki topograficznych map podkładowych w skali 1:75 000 z naniesionymi poprawkami w zakresie nazewnictwa i niekiedy oznaczeń topograficznych;

⁴ M. Tyska, *Kartografia geologiczna*. W księdze zbiorowej: *Czterdzieści lat Instytutu Geologicznego, 1919—1959*. Cz. 1. Warszawa 1960, ss. 391—405.

⁵ Z nowszych publikacji wymienić należy: A. Chałubińska, *Wkład Ignacego Domeyki do geologii Polski*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”. Seria C. „Historia Nauk Matematycznych, Fizyko-chemicznych i Geologiczno-geograficznych”, z. 5, Warszawa 1962, ss. 21—40; R. Fleszarowa, *Najstarsza mapa geologiczna i najstarszy opis geologiczny Polski*. *Ibidem*, ss. 79—85; H. Świdziński, *W 50-lecie „Przeglądowej Mapy Geologicznej Ziemi Polskiej” Józefa Grzybowski*. „Rocznik Polskiego Towarzystwa Geologicznego”, Kraków 1962, t. 32, ss. 633—636.

⁶ R. Fleszarowa, *Retrospektywna bibliografia geologiczna Polski*. Cz. 1: 1900—1950. T. 2, z. 2. Warszawa 1963, s. 1369.

- 2) rękopiśmienne mapy i tablice przekrojów geologicznych z różnych stadiów zaawansowania badań;
- 3) odbitki korektowe map geologicznych z odręcznymi poprawkami i uzupełnieniami;
- 4) ostateczne, drukowane wersje poszczególnych map, niekiedy z odręczną akceptacją autora odbicia całego nakładu.

W wypadku 4 map wchodzących w skład pierwszego zeszytu *Atlasu* zachowały się również egzemplarze korekt podkładu topograficznego i rękopiśmienne mapy geologiczne w skali 1 : 100 000; w tej właśnie skali projektowano pierwotnie wydawanie *Atlasu*.

Bliższe informacje dotyczące materiałów w poszczególnych grupach zawiera dalsza część artykułu.

Obecnie, aby umożliwić należytą ocenę odnalezionych materiałów, trzeba pokrótce przypomnieć stan wiedzy o przygotowaniu i powstaniu *Atlasu Geologicznego Galicji*. Najwięcej wiadomości w tym zakresie zebrali w swych opracowaniach historii polskiej geologii W. Szajnocha⁷ oraz J. Samsonowicz⁸. Wiadomości te jednak nie całkowicie są ze sobą zgodne.

W. Szajnocha podaje, iż inicjatywa wydawania *Atlasu* powstała w Komisji Fizjograficznej Akademii Umiejętności⁹ ok. 1882 r., pierwszy zeszyt wydrukowano w 1887 r., a do 1914 r. wydano względnie przygotowano do druku 25 zeszytów ze 101 arkuszami map, z których nie ukazały się tylko 2 — *Wadowice* i *Sambor*¹⁰. W pracach nad *Atlasem* brało udział 14 autorów polskich: Alojzy Alth, Franciszek Bieniasz, Emil Duniowski, Wilhelm Friedberg, Józef Grzybowski, Marian i Jarosław Łomniccy, P. Miączyński, Władysław Szajnocha, Wawrzyniec Teisseyre, Tadeusz Wiśniowski, Kazimierz Wójcik, Stanisław Zaręczny i Rudolf Zuber, oraz austriacki geolog Victor Uhlig¹¹.

J. Samsonowicz przyjmuje 1875 r. jako datę powstania myśli wydawania *Atlasu*, daty ukończenia pierwszych map wykonanych przez F. Bieniasza podaje na lata 1879 i 1881 oraz ustala datę druku 4 map pierwszego zeszytu *Atlasu* na 1885 r. Ogólną ocenę *Atlasu* J. Samsonowicz ujmuje w sposób następujący: „W ciągu 28 lat (1885—1913) dokonano — zważywszy skromność środków i szczupłe grono pracowników — dzieła imponującego. Nie wszystkie mapy i teksty *Atlasu* mają jednakowo trwałą wartość. Wykonane z inicjatywy Komisji są na ogół wykończone dokładniej, jak mapy M. i J. Łomnickich, Teisseyre'a, a zwłaszcza S. Zaręcznego (zeszyt III, *Krakowskie*) z bardzo wartościowym tekstem objaśniającym, który był wynikiem kilkunastoletnich badań terenowych

⁷ W. Szajnocha, *Udział polskiej nauki w rozwoju geologii*. W pracy zbiorowej: *Polska w kulturze europejskiej*. T. 2. Kraków 1918, ss. 349—376.

⁸ J. Samsonowicz, *Historia geologii w Polsce*. W serii: *Historia nauki polskiej w monografiach*. Nr 6 Kraków 1948.

⁹ Komisja Fizjograficzna utworzona została w Towarzystwie Naukowym Krakowskim 4 maja 1865 r. i kontynuowała prace również po przekształceniu TNK w 1872 r. w Akademię Umiejętności. W skład Komisji wchodziły sekcje: meteorologiczna, orograficzno-geologiczna, zoologiczna i botaniczna. Badania terenowe mające na celu przygotowanie materiałów do zdjęcia geologicznego Galicji były prowadzone przez sekcję orograficzno-geologiczną Komisji od pierwszych lat jej istnienia.

¹⁰ Arkusz *Sambor* został ogłoszony drukiem w 1906 r. jako zeszyt dziewiętnasty *Atlasu*, opracowany przez W. Friedberga. Nie opublikowany pozostał arkusz *Stary Sambor*, na pierwszych siatkach *Atlasu* nazywany *Stare Miasto* (pas 7, słup 9).

¹¹ W. Szajnocha, *Udział polskiej nauki* [...], s. 354.

autora. Wśród map, wykonanych pod egidą Wydziału Krajowego¹², a odnoszących się głównie do Karpat, jedne są bardzo cenne, jak Zubera, Grzybowskiego, inne znów pobieżne¹³.

Jak widzimy, ocena znaczenia *Atlasu* była bardzo wysoka. Charakter publikacji J. Samsonowicza nie pozwalał jednak na pełniejsze przedstawienie dziejów i warunków prac nad *Atlasem*.

Istnieje wiele materiałów drukowanych, informujących o przebiegu tych prac; znajdują się one w publikacjach periodycznych Akademii Umiejętności: w „Sprawozdaniach Komisji Fizjograficznej AU”, „Rozprawach i Sprawozdaniach z Posiedzeń Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego” oraz w „Rocznikach Zarządu AU”. Dotychczas nikt nie zajął się zebraniem i przeanalizowaniem ich w celu odtworzenia historii *Atlasu*, mimo że historia ta nie była dokładniej znana długoletnim nawet współpracownikom *Atlasu*, takim jak np. prof. W. Szajnocha. Toteż w późniejszych publikacjach pojawiają się informacje nieścisłe, niekiedy błędne, a i opisy bibliograficzne *Atlasu* nie są od nich wolne¹⁴.

Znacznie gorzej przedstawia się sprawa źródeł rękopiśmiennych odnoszących się do dziejów *Atlasu*. Bogate archiwum Komisji Fizjograficznej uległo rozproszeniu i zachowały się jedynie nieliczne dokumenty związane z pracami nad *Atlasem*¹⁵. W tych warunkach odnalezienie obecnie materiały redakcyjne posiadają pierwszorzędne znaczenie zarówno dla poznania przebiegu prac wydawniczych, jak też dla oceny wkładu i dorobku poszczególnych autorów.

Zachowany w Pracowni Geologiczno-Stratygraficznej zbiór, składający się z 335 arkuszy map i tablic przekrojów w różnych skalach, zawiera 91 z 99 arkuszy wydanych map *Atlasu*¹⁶.

Spośród pozostałych 244 arkuszy do grupy pierwszej, obejmującej odbitki korektowe z poprawkami w zakresie nazewnictwa i oznaczeń topograficznych, należy 81 map.

Grupę drugą, obejmującą rękopiśmienne mapy geologiczne, stanowią 93 mapy. Są to: mapy w skali 1 : 25 000, używane w terenie w czasie prowadzenia obserwacji, częściowo pokryte oznaczeniami geologicznymi (11 arkuszy); mapy w skali 1 : 75 000 i 1 : 10 000, również częściowo pokryte oznaczeniami (11 arkuszy oraz ostateczne wersje rękopiśmienne przygotowane do druku (71 arkuszy).

Odbitek korektowych map geologicznych, w większości z poprawkami dokonanymi map, jest łącznie 66 arkuszy.

¹² Wydział Krajowy we Lwowie finansował zdjęcia geologiczne tych terenów Karpat, które rokowały większe perspektywy naftowe. Mapy wykonane dla Wydziału zostały włączone do *Atlasu*, przy czym na poszczególnych arkuszach zaznaczono, iż wydawcą ich jest Wydział Krajowy.

¹³ J. Samsonowicz, *Historia geologii* [...], ss. 17—18.

¹⁴ Jak można było stwierdzić na podstawie dotychczasowych prac inwentaryzacyjnych, również opis *Atlasu* w *Retrospektywnej bibliografii* [...] R. Fleszarowej, podany na s. 1345, zawiera pomyłki i nieścisłości.

¹⁵ W toku obecnych prac inwentaryzacyjnych odnaleziono ostatnio wśród archiwaliów Instytutu Zoologii PAN w Krakowie księgę korespondencyjną Komisji Fizjograficznej z lat 1865—1894. Zapisy w niej pozwalają na dokładne ustalenie terminów przekazywania poszczególnych rękopisów map przez autorów, terminów korekt i niektórych innych dat dotyczących *Atlasu*.

¹⁶ Jedyne w kilku bibliotekach polskich znajdują się komplety wszystkich drukowanych arkuszy *Atlasu*. W pracy naszej korzystaliśmy z kompletnego egzemplarza map drukowanych, znajdujących się w Bibliotece Oddziału PAN w Krakowie, nr 1495 B. IV. Kart., który obejmuje również niemal wszystkie okładki poszczególnych zeszytów map.

Poza mapami, w zachowanym zespole znajdują się 4 rękopiśmienne tablice przekrojów geologicznych. Jedna z nich, sporządzona przez S. Zarecznego, została częściowo opublikowana wraz z tekstem w trzecim zeszytcie *Atlasu*; 3 pozostałe, wykonane przez R. Zubera, wydrukowano w siedemnastym zeszytcie *Atlasu*.

Wśród odnalezionych materiałów odrębną grupę stanowi 16 litografowanych map w skali 1 : 100 000. Jest tu 11 odbitek korektowych map topograficznych z poprawkami w zakresie nazewnictwa i rysunku topograficznego oraz 5 ręcznie kolorowanych map geologicznych z różnych stadiów zaawansowania zdjęcia.

Rękopisy tych map, wchodzących w skład pierwszego zeszytu *Atlasu*, zostały wykonane przed 1884 r., kiedy to zapadła decyzja o wydawaniu map *Atlasu* w skali 1 : 75 000 w Wojskowym Instytucie Geograficznym w Wiedniu¹⁷. Mapy w skali 1 : 100 000 były jeszcze przygotowywane w Paryżu, w zakładzie litograficznym Hausermana¹⁸, toteż teksty korekt są wpisane po francusku. Również na ostatecznych rękopiśmiennych wersjach map geologicznych objaśnienia znaków podano w języku polskim i francuskim. Na korektach i mapach rękopiśmiennych w tej skali nie umieszczono daty ich wykonania. Wiadomo jednak z drukowanych sprawozdań Komisji Fizjograficznej, iż współpraca z firmą Hausermana nawiązana została z końcem 1881 r., a przerwana w 1884 r.

Gotowe rękopisy pierwszych 2 map: *Monasterzyska* i *Tyśmienica-Tłumacz*, złożył F. Bieniasz w pierwszym półroczu 1881 r.¹⁹. Ponieważ odnalezione obecnie rękopiśmienne mapy tych arkuszy w skali 1 : 100 000 są wykonane już na podkładzie litografowanym u Hausermana, muszą one stanowić przerys z wcześniejszych rękopisów wykonanych na odmiennej mapie podkładowej. Tymi najwcześniejszymi rękopisami pierwszych arkuszy *Atlasu* są najprawdopodobniej obie mapy Bieniasza w skali 1 : 75 000, wykonane na podkładzie austriackiej mapy z 1878 r., które zachowały się również w opisywanym zbiorze.

Tak więc pierwszy etap przygotowywania publikacji *Atlasu* możemy odtworzyć następująco. W 1881 r. oddał F. Bieniasz rękopis 2 pierwszych, a w roku następnym — prof. A. Alth 2 pozostałych arkuszy pierwszego zeszytu *Atlasu*. Mapy sporządzono na podkładzie wojskowych map austriackich w skali 1 : 75 000, które Komisja Fizjograficzna po długotrwałych staraniach zdołała zakupić w 1879 r.²⁰. W latach 1882 i 1883 wykonano w litografii Hausermana 4 arkusze map podkładowych w skali 1 : 100 000, przeprowadzono 2 korekty tych arkuszy i przygotowano do litografowania ostateczną redakcję zdjęcia geologicznego. W 1884 r.

¹⁷ Decyzja ta przedstawiona była na posiedzeniu Komisji Fizjograficznej w dniu 4 IV 1884 r.; jako przyczynę podano trudności w wykonywaniu korekt. Zob.: „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego AU”, 1884, t. 12, s. III.

¹⁸ Sprawa druku map w zakładzie litograficznym Hausermana była kilkakrotnie omawiana na posiedzeniach Komisji Fizjograficznej, z których protokoły publikowane są w t. 10—12 „Rozpraw i Sprawozdań [...]”.

¹⁹ Wiadomość o złożeniu tych arkuszy podana jest w protokole z posiedzenia Komisji Fizjograficznej w dniu 17 V 1881, drukowanym w „Rozprawach i Sprawozdaniach [...]”, 1882, t. 9, s. V.

²⁰ Sprawa zakupu map podkładowych i trudności, jakie napotykała Komisja ze strony Wojskowego Zakładu Geograficznego w Wiedniu, pojawia się wielokrotnie w drukowanych sprawozdaniach z posiedzeń Komisji. O zakupie 105 arkuszy map w skali 1 : 75 000, które posłużyć mają do wykonania *Atlasu Geologicznego Galicji*, zawiadomił Komisję jej przewodniczący na posiedzeniu w dniu 1 V 1879, Zob.: „Rozprawy i Sprawozdania [...]”, 1880, t. 6, s. LXV.

nastąpiła, zapewne pod naciskiem władz austriackich, decyzja o zmianie firmy wydawniczej i skali map. Sporządzono nowe rękopiśmienne wersje map geologicznych w skali 1 : 75 000, które przekazano do Wiednia. Odbitki korektowe tych map zostały przedstawione na posiedzeniu Komisji Fizjograficznej w dniu 7 maja 1885 r.²¹, a druk nakładu ukończono już w lipcu tegoż roku²².

W świetle odnalezionych materiałów można stwierdzić, iż w okresie upływającym od złożenia pierwszej wersji map do ich wydrukowania autorzy, szczególnie F. Bieniasz, korygowali je i uzupełniali na podstawie nadal prowadzonych badań. Drukowana wersja map Bieniasza różni się w wielu szczegółach od pierwszego zdjęcia z 1881 r.

Późniejsze 30-letnie dzieje prac nad *Atlasem* obfitowały w różnego rodzaju trudności. Komisja Fizjograficzna, wydająca *Atlas*, była na nie narażona zarówno ze strony wiedeńskiego Instytutu Geologicznego, jak i ze strony niektórych władz galicyjskich. Nieraz także trudności powodowane były rozbieżnością poglądów naukowych autorów poszczególnych map.

Przedstawianie jednak tych spraw wybiegałoby poza ramy niniejszego artykułu; jego celem jest przedstawienie jedynie tych nowych elementów, które wnoszą do znajomości dziejów *Atlasu* odnalezione obecnie materiały.

Jak wynika z wyżej przedstawionych rozważań, nowo odkryte materiały umożliwiają przede wszystkim odtworzenie przebiegu prac nad publikacją map pierwszego zeszytu *Atlasu*. Ukazują one przy tym zupełnie nieznaną a ciekawą wersję pierwszych map w skali 1 : 100 000.

Zainteresowanie wszystkich badaczy historii geologii muszą budzić materiały redakcyjne do zeszytu trzeciego, opracowanego przez S. Zaręcznego, jednego z najwybitniejszych geologów polskich. Jego mapy i świetny tekst objaśnień zachowały do dziś aktualność, o czym świadczy chociażby przedruk tego zeszytu w serii „*Klasyca Geologii Polskiej*”²³. Mapa Zaręcznego została wydrukowana w 1891 r. w 4 arkuszach; 2 z nich to mapa szczegółowa (zakryta) części zachodniej (Oświęcim, Chrzanów, Krzeszowice) i wschodniej (Kraków) skartowanego terenu, 2 pozostałe to mapa ogólna (odkryta) tych samych obszarów.

W opisywanym zbiorze zachowało się 6 arkuszy rękopiśmiennych map Zaręcznego, 3 arkusze mapy szczegółowej i 3 — ogólnej. Wykonane one zostały na podkładzie austriackich map Wojskowego Zakładu Geograficznego na arkuszach: *Mysłowice-Oświęcim*, *Chrzanów-Krzeszowice* i *Kraków*. Ponieważ w fazie druku, zapewne ze względów oszczędnościowych, ograniczono liczbę arkuszy poszczególnych wersji do 2, nastąpiła zmiana granic arkuszy. Część wschodnią arkusza *Mysłowice-Oświęcim* szerokości ok. 10 cm włączono do arkusza *Chrzanów-Krzeszowice*, analogicznej zaś szerokości wschodni pas tego ostatniego arkusza włączono do arkusza *Kraków*.

Siatka *Atlasu Geologicznego Galicji* oparta jest na cięciu austriackiej mapy 1 : 75 000. Skoro więc szerokość drukowanych arkuszy mapy Zaręcznego nie uległa powiększeniu, przy druku arkusza *Kraków* musiano

²¹ „Rozprawy i Sprawozdania [...]”, 1886, t. 13, s. XLV.

²² Sekretarz Komisji dr W. Kulczyński zawiadomił o tym jej członków na posiedzeniu w dniu 20 VII 1885. Zob.: „Rozprawy i Sprawozdania [...]”, 1886, t. 14, s. IV.

²³ S. Zaręczny, *Mapa Geologiczna okolic Krakowa i Chrzanowa*. Wstęp opracował S. Siedlecki. Warszawa 1953.

zrezygnować z opublikowania zdjęcia pionowego pasa szerokości ok. 10 cm, leżącego na wschodnim brzegu tego arkusza. W celu uzupełnienia luki, która powstała w ten sposób w siatce *Atlasu*, w 1908 r. wydano jako dodatek do zeszytu piętnastego mapkę K. Wójcika. Zdjęcie wschodniej części arkusza *Kraków*, wykonane przez Zaręcznego, pozostało zupełnie nieznanne, tak że nawet Wójcik nie wspomina o nim w tekście objaśnień do swej mapki. Należy zaś podkreślić, iż dla wschodniej części arkusza *Kraków* Zaręczny dał również interpretację odkrytej mapy.

Z rękopiśmiennej tablicy Zaręcznego zawierającej 13 przekrojów geologicznych jedynie niektóre, i to nie w całości, zostały reprodukowane jako załącznik do tekstu zeszytu trzeciego *Atlasu*.

Na rękopiśmiennych mapach Zaręcznego widnieje wpisana przez autora data ukończenia zdjęcia — 1888 r. Mapy wydrukowane zostały w 1891 r., a w ciągu 3 lat, które upłynęły od przekazania ich Komisji Fizjograficznej, Zaręczny uzupełnił zdjęcie w części południowej o okolice Czernichowa, co pozwoliło w mapie drukowanej na zamknięcie badanego obszaru od południa doliną Wisły.

Trzecim wreszcie zagadnieniem, do którego wyjaśnienia w dużym stopniu przyczyniają się odnalezione obecnie materiały, jest sprawa wydania 3 map austriackiego geologa V. Uhliga, stanowiących dwudziesty czwarty zeszyt *Atlasu*. Tekst do tego zeszytu nie ukazał się drukiem, nie została również wydana okładka zeszytu map, a sprawa daty i przebiegu ich redagowania i druku była niejasna.

W odnalezionym materiale znajduje się rękopiśmienna mapa arkusza *Szczawnica* oraz po kilka egzemplarzy kolejnych korekt wszystkich arkuszy map. Z dat umieszczonych na egzemplarzach korektowych wynika, iż prace nad wydaniem polskiej wersji map Uhliga trwały od czerwca 1902 r. do początków 1912 r. W tym też roku najprawdopodobniej został ukończony druk arkuszy. Korekty dotyczą przede wszystkim poprawy i spolszczenia nazewnictwa. Ilość uzupełnień i poprawek w zakresie treści geologicznej map jest stosunkowo nieznaczną.

Zachowane dość licznie korekty 3 ostatnich wydanych arkuszy *Atlasu*: *Rohatyn*, *Przemysłany*, *Mikołajów*, należących do dwudziestego drugiego zeszytu opracowanego przez W. Teisseyre, pozwalają stwierdzić, iż wydrukowano je po marcu 1913 r.²⁴. Tekst do tego zeszytu i okładka map nie ukazały się drukiem, a data przerwania wydawania *Atlasu* nie była dokładnie określona.

W zachowanym zbiorze materiały odnoszące się do poszczególnych zeszytów reprezentowane są bardzo nierównomiernie. Najwięcej zachowało się materiałów do map wykonanych z inicjatywy Komisji Fizjograficznej, obejmujących obszary na północ i północny wschód od Karpat.

Zdjęcie geologiczne obszarów karpaccich wykonane było przeważnie na zlecenie i koszt Wydziału Krajowego. Oryginały rękopiśmienne map tych terenów zapewne odsyłało po wydrukowaniu nakładu do siedziby Wydziału we Lwowie. Z tego względu w opracowywanym zespole brak zupełnie materiałów do 6 arkuszy zeszytu drugiego opracowanego przez R. Zuberę oraz 4 map zeszytu czwartego, przygotowanych przez E. Dunińskiego, a obejmujących wschodnią część Karpat. Brak również materiałów do zeszytu dwudziestego pierwszego zawierającego arkusz *Dobromil*, opracowany przez T. Wiśniowskiego.

²⁴ Na zachowanych korektach tych arkuszy najpóźniejszą datą jest 26 III 1913.

Co do pozostałych zeszytów, zachowała się większość rękopiśmiennych egzemplarzy ostatecznej wersji map geologicznych oraz arkuszy map podkładowych z korektą nazewnictwa.

Począwszy od zeszytu dziesiątego, dość licznie reprezentowane są egzemplarze korekt drukarskich. Najliczniej zachowały się one w odniesieniu do arkuszy wydanych po 1905 r., tj. do zeszytów od siedemnastego do dwudziestego czwartego.

Bardzo skąpo natomiast reprezentowane są w zbiorze mapy w skali 1 : 75 000 z niepełnym pokryciem oznaczeniami geologicznymi, mające charakter egzemplarzy roboczych. Wynika to z samego charakteru zbioru, do Komisji bowiem składano ostateczne wersje map, a jedynie wyjątkowo mogły dotrzeć do niej mapy niewykończone.

Podobnie ma się rzecz z mapami w skali 1 : 25 000, używanymi w terenie do nanoszenia obserwacji. Wśród 11 tego rodzaju arkuszy, które figurują w zbiorze, 8 pochodzi z terenów Podola, kartowanych przez F. Bieniasza, który zmarł przed ukończeniem druku swych map. Jego mapy robocze znalazły się w zbiorze Komisji zapewne w związku z przygotowywaniem przez M. Łomnickiego objaśnień do tego zeszytu²⁵.

Interesująca byłaby odpowiedź na pytanie, jakie były losy zbioru materiałów redakcyjnych *Atlasu* i w jaki sposób znalazły się one w Pracowni Geologiczno-Stratygraficznej PAN?

W okresie wydawania *Atlasu* do 1914 r. wszelkie związane z nim materiały gromadzone były w Komisji Fizjograficznej. Komisja nie zwróciła nawet do Lwowa niektórych spośród map rękopiśmiennych, wykonanych na zlecenie Wydziału Krajowego i będących uprzednio w jego posiadaniu — o czym świadczą pieczęcie i zapiski na odwrocie map. Komisja jednak, jak się wydaje, nie prowadziła inwentarza tych materiałów, na ich większości bowiem brak adnotacji proveniencyjnych, a jedynie na kilku widnieje pieczęć Komisji.

Wybuch pierwszej wojny światowej przerwał wydawanie *Atlasu*. Nie wydane już zostały dwa arkusze: *Stary Sambor* i *Wadowice* oraz teksty objaśnień do zeszytu dwudziestego drugiego i dwudziestego czwartego. Po zakończeniu wojny Komisja Fizjograficzna nie kontynuowała wydawnictwa *Atlasu*. Zapewne zdecydowało o tym utworzenie po odzyskaniu niepodległości Państwowego Instytutu Geologicznego, w którym skoncentrowane zostały sprawy badań geologicznych, a szczególnie prace nad mapami geologicznymi, w odniesieniu do całego obszaru Polski.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego materiały redakcyjne *Atlasu* znalazły się w Dziale Geologicznym Muzeum Przyrodniczego PAU, którego pieczęć widnieją na wszystkich zachowanych arkuszach map i przekrojów. Materiały te nie były jednak ujęte jako całość archiwalna.

Gdy po drugiej wojnie światowej przystąpiono do porządkowania zbiorów kartograficznych Działu Geologicznego, liczne i różnorodne mapy z archiwum *Atlasu* zostały rozdzielone do różnych działów. Część została skatalogowana jako mapy *Atlasu Geologicznego Galicji*, część — jako mapy topograficzne austriackie, a kilka (korekty map geologicznych

²⁵ Zeszyt dziewiąty *Atlasu* zawierał 6 map z terenów Podola, wykonanych przez F. Bieniasza i wydanych w 1898 r. Tekst opracowany przez M. Łomnickiego ukazał się w 1901 r.

Uhliga) — jako mapy geologiczne austriackie. Stąd wywodzi się różnorodna sygnatura inwentarzowa arkuszy.

Po utworzeniu w 1954 r. Pracowni Geologiczno-Stratygraficznej PAN, która przejęła pozycje majątku Działu Geologicznego Muzeum Przyrodniczego PAU, mapy znalazły się w zbiorach kartograficznych Pracowni. W ostatnich latach, w toku porządkowania zbiorów, wszystkie materiały redakcyjne *Atlasu*, które udało się odnaleźć, zostały połączone i wydzielone w odrębny zespół. Do zespołu tego, ze względu na dążność do skompletowania w miarę możliwości całości materiałów wydawniczych *Atlasu*, włączono 4 drukowane arkusze zeszytu dziewiątego, nabyte przez Pracownię już po wojnie.

Trzeba na koniec wspomnieć o jeszcze jednej rękopiśmiennej mapie zachowanej w zbiorach Pracowni Geologiczno-Stratygraficznej PAN. Jest to *Mapa geologiczna Karpat położonych na północ od Krosna*, opracowana w 1913 r. przez utalentowanego, tragicznie zmarłego w czasie I wojny geologa Albina Fleszara²⁶. Mapa ta nie należy wprawdzie do wydawnictw *Atlasu Geologicznego Galicji*, lecz wiąże się ściśle z dziejami prac w zakresie kartografii geologicznej, prowadzonych przed pierwszą wojną światową w Galicji. Pozwala ona przy tym stwierdzić, przez porównanie ze zdjęciem tego obszaru wykonanym w 1881 r. przez W. Szajnochę²⁷, jak dalece rozwinęły się polskie badania geologiczne Karpat w okresie prac nad *Atlasem*. Mapa Fleszara miała stanowić załącznik do jego rozprawy²⁸ wydrukowanej w „Sprawozdaniach Komisji Fizjograficznej AU”. Wybuch wojny i śmierć autora przeszkodziły wydaniu mapy i pozostała ona całkowicie nieznana. Mapa jest wykonana w tej samej skali co *Atlas*, tj. 1 : 75 000, również na podkładzie austriackiej mapy wojskowej. Oznaczenia geologiczne są naniesione na obszarze między Brzozowem, Krosnem, Fryszlakiem i Strzyżowem. Jest to mapa zakryta, posiadająca 9 oznaczeń barwnych dla utworów karpaccich oraz 4 oznaczenia dla czwartorzędu. Mapa bardzo starannie wykonana, zawiera tak dokładny obraz badanego terenu, że zachowała do dziś wartość naukową.

Kończąc ogólne przedstawienie zachowanych materiałów redakcyjnych *Atlasu Geologicznego Galicji*, należy podkreślić, iż odnalezienie ich w ogromnej mierze ułatwia pracę nad przygotowywanym obecnie monograficznym opracowaniem tego wydawnictwa.

²⁶ Albin Jan Fleszar (1888—1916). Studia geologiczne ukończył na Uniwersytecie Lwowskim, a następnie pracował w Instytucie Geograficznym tegoż uniwersytetu. Ogłosił 8 prac i artykułów z zakresu geologii i geomorfologii, publikowanych głównie w „Kosmosie” i wydawnictwach Akademii Umiejętności w Krakowie. Od 1913 roku był członkiem Komisji Fizjograficznej AU.

²⁷ Obszar przedstawiony na mapie A. Fleszara został zdjęty dla *Atlasu* przez W. Szajnochę (zeszyt szósty: zdjęcie z 1881 r., zeszyt trzynasty: zdjęcie z 1882 r.) oraz J. Grzybowski (zeszyt czternasty: zdjęcie z 1903 r.).

²⁸ A. Fleszar, *O budowie Karpat na północ od Krosna*. „Sprawozdania Komisji Fizjograficznej AU”, 1914, t. 48, ss. 3—20, tabl. 1. Do tomu „Sprawozdań [...]” dołączona jest kartka informująca, iż mapa geologiczna i dwie kalki należące do rozprawy A. Fleszara zostaną dodane do następnego tomu. Nie ukazały się one jednak drukiem; do następnej natomiast pracy A. Fleszara, *Próba morfogenezy Karpat położonych na północ od Krosna*. „Kosmos”, 1914, t. 39, dołączone są 2 szkicowe mapki, prawdopodobnie odpowiadające rysunkom na kalce, które miały być dodane do pracy drukowanej w „Sprawozdaniach Komisji Fizjograficznej”.

ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ МАТЕРИАЛЫ ГЕОЛОГИЧЕСКОГО АТЛАСА ГАЛИЦИИ

Начало польской геологической картографии связано с выходом в свет в 1764 г. карты размещения полезных ископаемых на территории Польши, составленной французским естествоиспытателем Ж. Э. Геттардом, находившимся в Польше в 1760—1762 гг. Первым польским автором геологической карты Польши был Станислав Сташиц.

В середине XIX в. наблюдался заметный прогресс в польской геологической картографии. Геологическое картирование развивалось главным образом на территории Галиции, которая во время раздела Польши находилась под властью Австрии. Главное место в этих работах занимает геологическая съемка Галиции, произведенная во второй половине XIX — начале XX в.

История польской геологической картографии еще почти не разработана. В последнее время был найден ряд ценных архивных материалов, которые содержат много новых данных по истории развития геологической карты Польши.

В картографических собраниях краковской геолого-стратиграфической лаборатории Польской академии наук найдены богатые документальные материалы, относящиеся к истории составления *Геологического атласа Галиции*. Этот атлас издавался с 1885 до 1913 г. Среди этих документов 335 листов карт отдельных районов Галиции, в том числе топографические карты, на которых нанесена правка названий и обозначений, а также рукописные карты и таблицы геологических разрезов, корректурные оттиски геологических карт с поправками и дополнениями и, наконец, окончательные готовые разработки печатных карт, причем на некоторых из них сохранилась подпись автора с акцептацией печатания всего тиража.

Эти материалы позволяют исследовать работы над созданием Геологического атласа Галиции, занявшего главное место среди изданий польской геологической картографии, вышедших в свет до момента возрождения государственной независимости Польши после первой мировой войны.

Инициатива выполнения полной геологической съемки Галиции принадлежала Физиографической комиссии краковской Академии знания. Комиссия выдвинула это предложение еще до 1880 года, а впоследствии — до начала первой войны — руководила работами по изданию Геологического атласа Галиции.

Рукописи первых двух готовых карт районов восточной части Галиции в 1881 г. подготовил к печати геолог Францишек Бениаш, а в 1882 г. были готовы к печати еще две другие карты, выполненные профессором минералогии Краковского университета Алойзы Альтом. Эти карты составлены в масштабе 1:100 000, так как согласно первоначальному плану они должны были печататься в таком масштабе литографической типографией Гауссермана в Париже. Среди найденных материалов — рукописи и корректурные экземпляры всех первых печатных листов атласа.

В 1884 г. Физиографическая комиссия, очевидно, под нажимом австрийских властей решала печатать эти карты в Военном географическом институте в Вене и одновременно переменяла масштаб карт на 1:75 000.

Первые листы *Атласа* вышли в 1885 г. За неполных 30 лет, т.е. до 1914 г. было издано 99 листов (25 выпусков), охвативших почти всю территорию Галиции. Не вышли только карты: Вадовице и Стары Самбор.

Кроме того, в 1887—1912 гг. были изданы 23 выпуска пояснительных текстов к картам из *Атласа*.

Среди найденных недавно архивных материалов рукописи всех польских геологов, принимавших участие в создании атласа, а также рукописная карта австрийского геолога Виктора Улига, единственного иностранного ученого, участвовавшего в этих работах.

В архиве краковской геолого-стратиграфической лаборатории, кроме названных материалов, обнаружена неопубликованная рукописная геологическая карта района Кросно в Карпатах. Ее составил в 1913 г. Альбин Флешар. Сопоставление этой карты с геологической съемкой того же района, произведенной в 1881 г. В. Шайноха, позволяет убедиться, как прогрессировали польские геологические исследования Карпат в период работ над составлением *Атласа*.

Изучение этих архивных материалов облегчает разработку монографии, посвященной *Геологическому атласу Галиции*.

EDITORIAL MATERIALS OF THE GEOLOGICAL ATLAS OF GALICIA

The history of Polish geological cartography started in 1764 with the publication of Poland's mineralogical map drawn by the French naturalist J. E. Guettard who stayed in this country in the years 1760—1762.

Poland's first geological map, made by a Pole, was that of Stanisław Staszic (1806).

In the middle of the nineteenth century, the Polish works in the field of geological cartography developed little by little, the greatest intensity being observed in centres existing on the territory of the Austrian Partition, that is, in Galicia. The most important achievement in this domain was the geological picture of this province, made in the latter half of the nineteenth and early in the twentieth century.

Thus far, the history of Polish geological cartography has not been worked out. In the course of recently-attempted archival investigations, a number of valuable materials concerned with this problem have been found.

In cartographic collections of the Geological Laboratory of the Polish Academy of Sciences in Cracow, have been found ample materials on publishing work connected with *Geological Atlas of Galicia* which appeared in the years 1885 to 1913. The materials embrace 335 sheets of maps covering the Galician territory, among others, topographical maps with corrections of names and of topographical designations, manuscript maps and tables of geological sections, proof-sheets of geological maps with corrigenda and supplementary notes, as well as definitive versions of maps frequently published with the author's consent to the whole tirage being printed.

Owing to these materials, it is possible to portray the course of the works concerned with Poland's greatest undertaking in the field of geological cartography, attempted prior to the recovery of independence.

The initiative of executing a full geological picture of Galicia was taken by the Physiographical Commission of the Academy of Learning in Cracow before 1880. The realization of this immense work remained in hands of the said Commission up to the First World War.

The manuscripts of the first two ready-made maps of Eastern Galicia's territories were deposited by the geologist Franciszek Bieniasz in 1881, and those of the two further maps made by Alojzy Alth, professor of mineralogy at the Jagiellonian University — in the next year. The maps were made at a scale of 1:100,000, since this was the scale at which the *Atlas* itself was to be originally published by the Lithographic Shop of Hauserman in Paris. The recently-found collection includes manuscripts and proofs of all the first sheets.

In 1884, the Physiographical Commission transferred — most probably under Austrian authorities' pressure — the printing of maps into the Military Institute of Geography in Vienna and changed their scale to be 1:75,000.

The first sheets were brought out in 1885. In the course of about 30 years, that is, up to 1914, there were published ninety-nine sheets making twenty-five fascicles and covering all the territory of Galicia. Only the sheets of Wadowice and Stary Sambor did not appear.

In addition to that, twenty-three fascicles of explanatory notes for the *Atlas's* maps were brought out in the years 1887 to 1912.

Among the recently-found materials, there are manuscript maps of all Polish geologists collaborating with that publishing house, and of the only foreigner, the Austrian geologist Viktor Uhlig.

Within the collection of the Geological-Stratigraphical Laboratory of the Polish Academy of Sciences, has been found an equally unpublished manuscript of the geological map of Carpathian Mountains (environs of Krosno), made by Albin Fleszar in 1913. The comparison of the manuscript with this territory's picture made by W. Szajnocha in 1881 enables one to estimate the extent of Polish geological inquiries into the Carpathians during the work on compiling the *Atlas*.

Owing to the editorial materials of *Geological Atlas of Galicia* being found, the monograph of this great publication, now under preparation, can be carried out with considerably greater precision.